

ЗАБРАВЕНИЯТ ВРЪХ | ЛАОС СЛЕД БОМБИТЕ

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG · цена 5 лв. · СЕПТЕМВРИ 2015

NATIONAL GEOGRAPHIC

БЪЛГАРИЯ

ПЛОВДИВ

Уникалните богатства
на древния и млад град

ISSN 1312-6571

9 771312 657220

5

ЛВ.

09

30

Пловдив: пластове от времето върху седем тепета

Бизнес или култура – кой е пътят за развитие на хилядолетния град? За Пловдив този модел винаги е бил двуполосен.

*Текст: Даниела Арнаудова
Снимки: Красимир Андонов*

76

Живот след бомбите

Пресметнато на глава от населението, Лаос е най-тежко бомбардираната страна в света. Но оцеляващият дух на лаосците никога не е бил побеждаван.

*Текст: Т. Д. Олман
Снимки: Стивън Уилкс*

92

Разноцветно общуване

Учените изследват как хамелеонът общува чрез цветовете, неговия уникален, бърз като светкавица език и... застрашено съществуване.

*Текст: Патриша Едмънс
Снимки: Кристиан Зиглер*

На корицата Пловдивският античен театър е изграден на южния склон на Трихълмието по времето на император Траян и е един от символите на града. *Снимка: Красимир Андонов*

50 Няма връщане назад

Наистина ли Какабо Рази е най-високата планина в Мианмар? В опит да установи височината ѝ екип алпинисти предприемат рисковано изкачване. *Текст: Марк Дженкинс Снимки: Кори Ричардс*

Над морето от облаци Ренан Озтурк си почива на склона на Какабо Рази. Той беше един от тримата алпинисти, штурмували върха на предполагаемо най-високата планина в Мианмар.

Неотдавна шестгодишният Уотсън помогна на градската полиция в Хагърстаун да открие изчезнал ученик.

С носа напред

Стане ли дума за решаване на престъпления, блъдхаундът е такъв специалист, че показанията му се приемат в съдилищата в САЩ. За разлика от хрътките, които са по-бързи и следят плячката си визуално, блъдхаундът има уникално чувствителен **НОС**, който от векове се използва за издирване на хора. Според някои преценки обонятелната му лигавица е 40 пъти по-голяма от човешката. Биоложката Лиза Харви обяснява, че отпуснатата кожа по главата, включително увисналите **БЪРНИ** и **ГУША**, клепналите уши и изобилните лиги помагат на кучето да засмуква молекулите на миризмите.

Опитните блъдхаунди могат да проследят миризма отпреди два дни на конкретен човек през тълпи, вятър и сгъжд. Но „невинаги усещат разлика между еднояични близнаци“ – казва Харви, чиито проучвания показват, че кучетата може би надушват нещо, свързано с гените на човека. Дъг Лаури, президент на Асоциацията на полицейските блъдхаунди, казва, че „за тях човешката миризма е като пръсцов отпечатък“. —*ИВ Конант*

Шампиони

Участници от 135 страни изпратиха над 9000 изображения за миналогодишния фотографски конкурс на *National Geographic*, журирани от фоторедакторите и фотографите на списанието.

Съдиите избраха победителите в категориите „Хора“ (на тази страница), „Места“ и „Природа“ (на страница 26). Наградените снимки предават усещане за време и място, улавяйки уникални моменти по изобретателен начин. „Те бяха многопластови, нюансирани и приканваха към размисъл“ – казва Моника Коркорън, директор на фотоконкурса и на общността „Вашата снимка“. За снимката долу спечелилият Голямата награда Брайън Йен получи 10 000 долара и пътуване до централата на *National Geographic* във Вашингтон.

► За да участвате в тазогодишния конкурс, отидете на ngphotocontest.com.

ХОРА Брайън Йен Хонг Конг, Китай

В един горещ ден в Хонг Конг хората се тълпяха в климатизирания влак. Когато осветлението стана приглушено, една млада жена се откри, изгубена в сиянието на дигиталния си свят.

ПЛОВДИВ

пластове от
времето върху
седем тепета

Калдъръмените улички на Стария Пловдив, обявен за архитектурно-исторически резерват през 1956 г., обещаваат приятни изненади. Местни хора и гости на града обичат да се разхождат сред автентичните възрожденски къщи, изникнали върху старите крепостни стени.

към търсене на по-добър имидж и повече туристи чрез инвестиции в културната инфраструктура. Три проекта са ключови за града до 2019 г. – Небет тепе, централният площад и Епископската базилика. Важно уточнение е промените да се случат без компромиси с археологията. „Трябва да се спазят всички европейски принципи и норми – убеден е заместник-кметът. – В Пловдив имаме страхотна археология и българската икономика може само да спечели от това. За нас е важно да следваме опита на страни като Италия, Франция, Испания и Гърция, където правят бизнес от находките.“

НА ВЪРХА НА НЕБЕТ ТЕПЕ лежат останките на едно от първите праисторически селища в Европа. То е възникнало през IV хил. пр.Хр., а хълмът е обитаван без прекъсване и досега. Днес туристите трудно осъзнават стойността

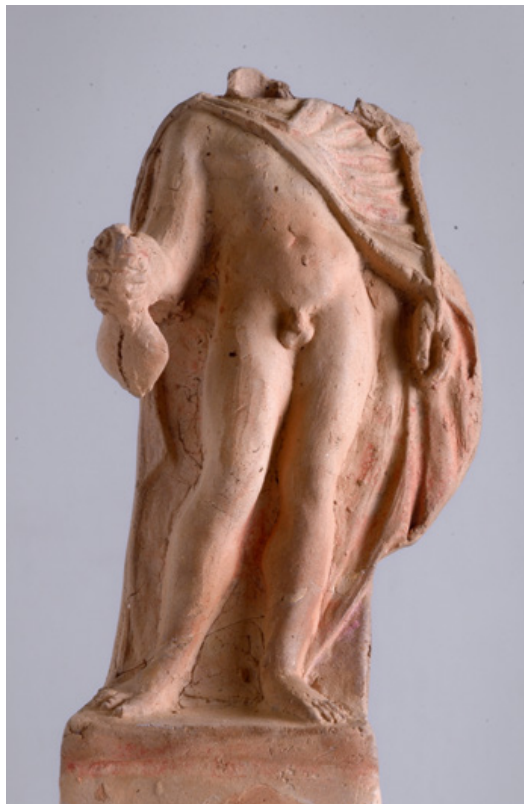
на тамошните руини, покрити с графити и пълни с изпочупени бутилки. Това обаче са фрагменти от Цитаделата от времето на Филип II, потерната към нея, квадратната кула, бастiona. Останките им почти с нищо не загатват за величието на тези строежи, но това е на път да се промени с проект, за който местните власти още търсят финансиране. Целта е тепето да се трансформира в зелен парк на открито, с малък музей за експонатите от археологическите разкопки. Вечер ефектни светлини ще обливат хълма, улавяйки детайли от старата градоустройствена структура и укрепителната ѝ система.

„Небет тепе е българската Троя“ – казва директорът на пловдивския Регионален археологически музей Костадин Кисьов. Страстта на този харизматичен археолог по тракийската култура е пословична. „Траките са не по-малко интересни от древните елини!

Така е изглеждал навремето Форумът на античния Филопопол, където римляните изградили система от перпендикулярни улици. Днешните пловдивчани са запазили функцията му на градски площад.

1. Крепостни стени
2. Античен театър
3. Римски стадион
4. Римски терми
5. Клепсигра
6. Агора
7. Булевтерион (Огеон)
8. Резиденция
9. Библиотека
10. Жилищна сграда Ейрене
11. Епископска базилика
12. Синагога
13. Жилищна сграда Нарцис
14. Инсула
15. Акведукти

Най-ранните градежи в открития в подножието на Трихълмието пищен конгломерат от шест квартала са от IV–III в. пр.Хр. Особено впечатлява храмът, посветен на различни божества. Сред намерените над 600 фрагментирани теракотени и мраморни глави и фигури се разпознават ирано-персийският Митра (долу вляво), Атина Палада (вдясно) и др.

римските останки били закопани под бившия партиен дом, пощата и други колоси, строени в духа на времето. На обявения от пловдивската администрация международен конкурс млади архитекти от Лисабон впечатлиха журито със смелата си идея за „сцена“ над руините. В голямата си част съвременното ниво на площада ще е покрито с метална конструкция, облицована с камък или дърво. Под него посетителите ще съзерцават античното ниво, където ще могат да слизат по специални рампи. Двете структури ще имат отделен живот, което ще позволи на археолозите да продължат с разкопките.

Около форума на античния Филопопол била изградена цяла система от перпендикулярни улици. Жителите ползвали мястото като пазарище, разменяли зърно, дърво и мед за фина керамика. С размерите си филипополският форум няма аналог в българските земи. Магазините заемали източната, южната и западната му страна. В съседство се издигал булевартионът, където заседавал градският съвет. По-късно мястото му заел малкият градски театър – одеон, банка или монетарница, както и библиотека. Малко градове в античността имали свои книгохранилища, където можело да се чете – а и повечето били изгорени и сринали до основи. Това се случило и с филипополската библиотека, но докато съществувала, тя имала перфектна система за циркулация на въздуха, осигурявана от вертикални глинени тръби, вградени в дебелите ѝ зидове. В долния край те се включвали директно към канализацията на града. Това предпазвало съхраняваните свитъци.

Форумът на Филипопол запазил първичната си планова схема четири столетия. Археолозите дълго се питаха кога точно е възникнал той. „Последните ни проучвания дадоха категоричната датировка – I век, времето на римския император Август“ – казва археологът Елена Кесякова, известна с откритията си около форума, Епископската базилика, римския акведукт и Източната порта. Монети на местния тракийски владетел Реметалк III от I в. потвърдили хипотезата.

ХРИСТИЯНСТВОТО БИЛО ПОЗНАТО във Филипопол още през I в., когато епископ Ерм довел в града първите му последователи. По-късно, по времето на Диоклециан, 37 граждани платили с живота си за своята вяра. Затова в началото на смутния IV в. християните били предпазливи. Те маркирали своите вярвания в иносказателни послания – птица, риба или числа. Това може да се види в малка по размери, но уникална раннохристиянска гробница, открита през 2012 г. от работници, прокарващи топлопровод близо до площада. Когато техниката им закачила нещо твърдо на 2–3 метра под земята, археологът Мая Мартинова-Кютова дошла на минутата. Малката семейна гробница се оказала ценна находка. На една от стените ѝ къдрокос младеж, вероятно младият Исус, съживява мъртвец с вълшебна пръчица. Според екипа на Мартинова-Кютова тази позната библейска сцена, „Възкресението на Лазар“, има аналог само в катакомбите на Рим. Вероятно това е най-ранното изображение на Христос в българските земи.

През 313 г. градът станал крепост на подлагщите на съмнение божествеността на Исус ариани. През 343 г. Вселенският събор в Сердика (дн. София) заклеймил учението им като ерес, но те свикали във Филипопол алтернативен събор и взели свои решения, различни от официалните. Елена Кесякова смята, че арианският събор може да се е състоял в прочутата Епископска базилика, открита случайно в началото на 80-те години на миналия век при строежа на пътния възел под Централната поща. Базиликата се намирала източно от форума, в центъра на античния град. Археолозите успели да проучат южния и частично главния ѝ кораб. По-късно разкритите елементи били консервирани и оградени. В такова състояние са и днес. Намират се южно от католическата катедрала „Свети Лудвиг“, изградена през 1850 г. върху северния кораб на базиликата. От самата Епископска базилика не е останало нищо – славяните я сринали при нашествията си през 577 г. Местните жители ползвали останките ѝ за строителен материал, но събитията не заличили аурата ѝ. Намерените 95

НЯМА ВРЪЩАНЕ НАЗАД

Как един забравен връх, издигащ се над джунглите на Мианмар, почти пречупил екип елитни алпинисти

Вледеняващ вятър
шиба катерачното
въже, докато Кори
Ричардс напрегва по
откритото било в опит
да покорят Какабо Рази,
за който се твърди, че е
най-високата планина в
Югоизточна Азия.

РЕНАН ОЗТУРК

Текст: Марк Дженкинс
Снимки: Кори Ричардс

Вятърът ме блъсва и аз отчаяно се вкопчвам в пикелите, за не ме отнесе от стената на планината. Притискам глава в снега, успокоявам се и поглеждам надолу. Под котките ми има 1500-метрова пропаст. Все едно да надникнеш през отворената врата на самолет. Завързан съм към двамата ми спътници, но нищо не ни крепи към планината. Едно падане би означавало и тримата да полетим към смъртта.

Когато вятърът отслабва, забивам алуминиев клин в снега и закачам въжето за него. Няма да ме издържи, ако падна, но ми дава достатъчно психически комфорт, за да продължа. Концентрирам се, като методично захващам с ледените сечива и забивам котките си. Закрепвам френд на една скална издатина и осигурявам моите партньори Кори Ричардс и Ренан Озтурк над пропастта.

„Страхотно водене, мой човек!“ – крещи Кори. Продължава да се изкачва леко наляво и търси път нагоре през гранита и снега. Когато Ренан стига до мен, на моята площадка няма място и той минава настрани да си намери друга. Кори внимателно се придвижва на върховете на котките си над нас и изчезва от погледа.

Двамата с Ренан изчакваме, прегърбени срещу вятъра. Много сме далеч един от друг, за да говорим. Просто стоим там, на лицето на напластената със сняг урва на над 5 км в небето. След половин час започваме да замръзваме. След час вече не усещаме пръстите на ръцете и краката си. „Не мога повече да търпя – вика Ренан през обледенената си брада. – Не си чувствам стъпалата. Трябва да се раздвижи.“

Не знаем какво прави Кори над нас, но е толкова студено, че няма значение. Ренан започва да се катери и аз тръгвам след него. Все още всички сме вързани заедно, така че е жизненоважно никой да не пада. Предполага се

въжето да бъде закрепено за планината и да спре падането, но в алпинизма често те спхождат подобни дилеми на живот и смърт. Когато няма стабилна опорна точка, твоите партньори са твоите опори – и физически, и психически. Трябва да повериш живота си на техните преценки и способности, а техният живот на свой ред зависи от теб.

Двамата с Ренан се спираме в малка скална ниша над северната стена на планината. През носения от вятъра сняг виждаме как Кори пресича поредното заснежено пространство. Твърде опасно е да продължим напред и отново трябва да чакаме. Притискаме се един в друг, но все още умираме от студ. „Стъпалата ми са ледени на отказване“ – казва Ренан. Има предвид, че го грози измръзване.

Поне за десети път по време на тази експедиция започвам да се чудя дали това ще бъде краят на опита ни да изкачим най-високия връх в Мианмар. Далеч под нас останалите членове на екипа ни стискат палци. Ръководителят на базовия лагер Тейлър Рийс е в подножието на планината. Предния ден оставихме Хилари О'Нийл и Емили Харингтън в Лагер 3 – палатка на един снежен хребет, където изтощеният екип се скара жестоко кой да се опита да шурмува върха.

Казвам на Ренан да си свали обувките и да пъхне стъпалата си под моята пухенка, до

„гранитна стена... която не беше по моите възможности“.

След като прочетох много други негови книги, установих, че въпросите му възможности били твърде разностранни. Брилянтен ботаник, лиричен писател, неуморен търсач на растения и предполагаем британски шпионин, от 1909 до 1956 г. Кингдън-Уорд направил над 20 експедиции в Централна Азия. По пътя събрал стотици растения и дал имена на много от тях, включително на видове рододендрони и лилии.

Бях омагьосан от пътешествията на Кингдън-Уорд и твърдо решен първи да изкача Какабо Рази. Загова през есента на 1993 г. събрах моите другари алпинисти Стив Бабитс, Майк Моу и Кийт Спенсър. Майк беше най-добрият ми приятел още от гимназията, а с Кийт и Стив се запознах в университета. По-късно двамата

с Майк бяхме направили няколко първи изкачвания в Скалистите планини и първото спускане с каяк по р. Нигер в Западна Африка.

По това време управляващата Бирма (по-късно прекръстена на Мианмар) военна хунта беше забранила достъпа на чужденци до северните части. Наивно възнамерявахме да преодолеем това препятствие, като стигнем до планината от Тибет – щяхме да пресечем нелегално границата и да се движим бързо с малко багаж и без носачи.

Отлетяхме за Лхаса и после се промъкнахме през Източен Тибет, също така затворен за чужденци – возихме се на стоп и с лъжи и увещания минавахме през контролните пунктове. Отне ни повече от месец въобще да се доберем до подножието на планината. Майк и Стив трябваше да се приберат и останахме само с Кийт. На северния склон на Какабо ни

Пълен със сняг улей
заплашва да погълне
Хилари (вляво) и Емили
(долу), докато изкачват
пръхкавия склон. Рискът
от лавини и каменопади
се увеличавал, докато
екипът се придвижвал
нагоре по стръмния и
мъглив терен.

Знаехме, че ни чака ужасна нощ. От Лагер 3 виждахме, че хребетът ще бъде техничен и коварен. Затова безжалостно намалихме теглото на раниците и взехме със себе си само най-насъщното. Оставихме зимните спални чували и опаковахме само тънките бивак сакове. Имаме един примус, едно канче, една лъжица и два пакета полуготови спагети, а тримата сме се свили в двуместна палатка.

С опрени колене и притиснати в палатката гърбове поставяме примуса върху обувките си и за малко да се задушим, докато кипнем снежна вода. Един държи примуса, друг – канчето. Облечени сме с всичко, което имаме. Изпод качулките на якетата се подават само челниците и течащите ни носове. Ренан почти не говори, което е нормално. Но дори Кори е мълчалив.

Спим заедно от седмици. Наясно сме с тайните си. Знаем, че Ренан се опитва да преодолее

предателство на приятел. Знаем, че Кори се опитва да опази брака си и да продължи да бъде фотограф, който обикаля света. Те знаят, че ме преследват спомени за мъртвите ми приятели и че тази планина е моят бял кит. Замислям се колко близо сме до целта, както и за грозната свада в екипа.

ТРЯБВАШЕ НИ ЦЯЛ МЕСЕЦ само за да стигнем до Какабо Рази. Точно нещото, което двамата с Хилари си бяхме пожелали на склона на Еверест – отдалечеността, – беше основната заплаха за експедицията още от самото начало.

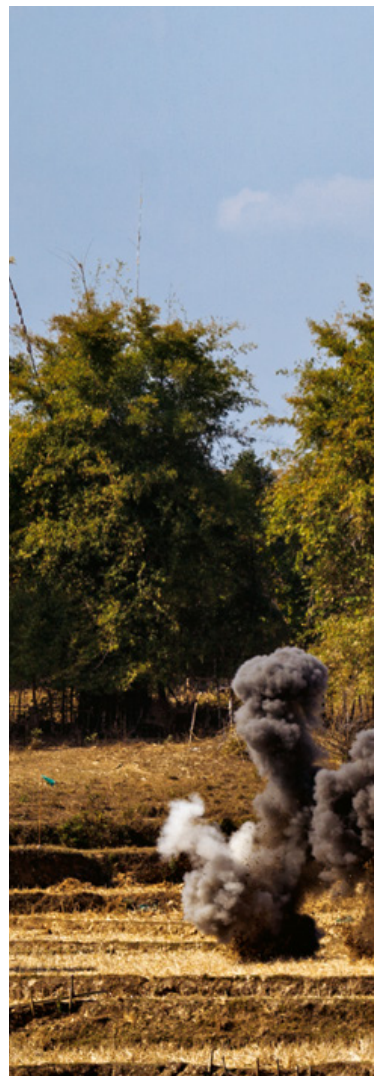
Първо трябваше да прекосим по-голямата част от Мианмар. От Янгон взехме нощния автобус за Баган, после ферибот по р. Иравати до Мандалай, където хванахме влак, който така се клатушкаше, все едно щеше да дерайлира всеки момент. В Миткина се качихме на самолет,

Изтощени и разочаровани, Кори (вляво) и Марк седят до огъня в Пангнамдим – едно от селата по пътя през джунглата. „Искахме старомодно приключение и го получихме“ – казва Марк. Ами успехът? „Винаги решава планината.“

РЕНАН ОЗТУРК

От 1964 до 1973 г. САЩ пуснаха над Лаос над 2 млн. тона бомби – равностойно на 1 пълен бомбардировач на всеки 8 мин в течение на 9 години. Как една страна би се възстановила от това?

Тези неексплодирани боеприпаси бяха унищожени през 2012 г., за да се обезопаси полето.

Живот след бомбите

Резултатите от труда на Пет са видими: нова къща, сателитна телевизия, електрически лампи. Той все още се опитва да схване идеята, че при пазарната икономика разходите не спират, след като веднъж платиш за нещо. „Има 60 канала – каза Пет, докато се възхищавахме на сателитната му чиния. – Но трябва да плащаш за тока.“ Мобилният му телефон му помага да привлече нови клиенти, „но след като го купиш, трябва да плащаш, за да говориш“.

В ЛАОС, С НАСЕЛЕНИЕ ПОД 7 МИЛИОНА, СЕГА ИМА ПОЧТИ 5 МИЛИОНА МОБИЛНИ ТЕЛЕФОНИ. В разположеното на север село Бан Пак-оо на брега на река Меконг рибарите са застанали неподвижно в пирогите си, а силуетите им се очертават в кехлибарената светлина. Все едно човек се е върнал назад с векове, като изключим това, че всеки от мъжете бърбори по мобилния си телефон, докато лови риба.

Столицата Виентян някога била мърляв град. Сега е мърлява метрополия с 12-етажни сгради. Някога преобладавала тишината,

нарушавана от звуците на падащ дъжд, бебешки плач, смях на хора, монашески напеви. Днес всичко там се случва сред смесения шум на тракащи климатици, бръмчащи генератори и рев на клаксони.

Икономиката на страната бележи ръст от близо 8% годишно. Флагът на лаоската Народна революционна партия, който е със сърп и чук в съветски стил, все още се вее заедно с националния флаг, но правителствените лидери днес играят различна роля: на катализатори в създаването на свободна пазарна зона в Юго-източна Азия.

Дори и в най-отдалечените райони, сред най-скромните хора забелязах достъп до възможностите на външния свят, които преди са изглеждали невъобразими. Близо до границата с Виетнам в Централен Лаос видях млад мъж, който си отиваше вкъщи с мотопеда си със сателитна чиния под мишница. В планински села видях групи ученици в синьо-бели униформи. Навсякъде, където ходих, видях и ремонтни светилища – будистки храмове, разбира се,

но също и много анимистични светилища и няколко християнски църкви. Навред се виждат монаси в шафранови роби, само че сега те носят чанти за лаптопи.

Крайбрежието на Меконг е променено. Някога тук са се редели кални брегове и пясъчни кариери, но сега има приветлива еспланада, дълга приблизително 3 км, на която са разположени уреди за фитнес и алеи за джогинг. Всяка вечер се изсипва тъпа хора. Свирят музиканти, фитнес гурута предлагат уроци, докато огромният диск на залязващото тропическо слънце се превръща в разлята ивица на хоризонта, а глъчката се осветява от неоновите тръби на количките на търговците и променливите лъчи на фаровете на мотоциклетите.

Като повечето неща в Лаос, този крайречен парк във Виентян разказва по-сложна история. Триумф на хуманистичното градоустройство, еспланадата всъщност е огромна дига, предпазваща града от наводнение. А и това кой я е построил говори много: тя е финансирана предимно от заем от Южна Корея. Днес страните от Азия предлагат повече полезна помощ, отколкото някога са предлагали силите от Запада.

През цялото време, в което Франция и САЩ доминирали в Лаос, нито една от страните не построила мост през Меконг. Днес шест огромни моста пресичат реката. Единият е при гр. Такек, където транзитното разстояние през Лаос между растящите икономики на Тайланд и Виетнам е най-късо – само 145 км.

Една сутрин във Виентян установих, че някакъв мотоциклетен клуб е напълил лобито на хотела ми. „Тръгнали сме на пътешествие от Малайзия“ – учтиво ми обясни един мотоциклетист, т.е. на обиколка с дължина 4200 км. Една друга сутрин, този път в Луанпабан, се събудих и видях, че улицата навън е задръстена от новопристигнали коли. Всяка беше с китайска регистрация. Докато богатите мотоциклетисти от Куала Лумпур пътуваха на север, богатите китайци от Кунмин се насочваха на юг, някои от тях – също на ваканция в Лаос.

Тази нова ера на мирна взаимосвързаност има човешко лице, където и да отидете.

Очертанията ѝ са видими и от въздуха. Летейки над Меконг от Сауаннакет, можете да видите още един от мостовете, прехвърлящ хора и продукти към и от Лаос. Близко до него нагоре по реката се забелязват и високи стълбове, пренасящи електричеството, което Лаос изнася през реката.

ПРЕДИ ДЕСЕТИЛЕТИЯ, когато стоях на речния бряг във Виентян, се бях замислил по въпрос, на който знаех, че никога няма да мога да си отговоря. Как така привидно разумни хора – американци като мен – си представят, че могат да спечелят войната във Виетнам, като подлагат Лаос на такова тотално разрушение? Когато писах, че в Лаос се води тайна война, пресата по цял свят гръмна. В интерес на истината военната интервенция на САЩ в Лаос, която започна през 50-те и продължи до 1974 г., никога не е била секретна. Всяка дама, продаваща лотосови цветове на сутрешния пазар, всяко момче с рикша знаеха всичко не само за линията Хо Ши Мин, но и за тайната армия на ЦРУ и тайните бомбардировки на САЩ върху мирни граждани. Знаеха също така и за тайното участие на САЩ в търговията с опиум.

През 1968 г. взех маршрутка от низината на р. Меконг до платото Булауин. Над главата ми свистяха американски изстребители бомбардировачи. На хоризонта, покрай линията на дърветата, видях прибъгващи фигури в камуфлажни униформи. Това беше единственият случай през войната, в който реално видях северновиетнамски войски – и американски самолети, хвърлящи бомби.

В Паксон – бивш френски аванпост за фермери, отглеждащи кафе, влязох в изоставен бар. Стенопис изобразяваше френски плантатори, отдъхващи в компанията на красиви лаоски жени. Беше тъмно и единственият признак на живот идваше от една малка къща близо до старата френска църква. Вътре в къщата открих еднокрак френски свещеник, който пиеше уиски, а дървеният му крак беше опрян на масата. Той наля чаша и за мен. Четеше френски превод на „Зелените барети“ – измислена история за американските подвизи в

Войната не е докоснала Парка на Буда – градина с бетонни будистки и индуистки скулптури близо до Виентян. Приходите от туризъм подпомагат и растящата икономика на страната.

джунглата. „Такава ли е войната във Виетнам?“ – попита той.

Вече десетилетия копнеех да видя Паксон отново. Знаех, че свещеника вече нямаше да го има, но не предполагах и че старият Паксон ще си е отишъл. След посещението ми през 1968 г. бомбардировачи В-52 два пъти го бяха застлали с бомбен килим. Останал само овъгленият ъгъл на една сграда.

След като Паксон беше заличен, защо тогава връщането тук някак си ме изпълни с радост? Беше заради хората – на вид толкова жизнени и весели, – които бяха заети да си изградят по-добър живот. Също като самия Лаос, Паксон се беше превърнал от бойно поле в пазар. Там, където беше френският кантон, сега имаше обширен пазар – хаотичен, кален, осеян с

се заговорихме. Неговото село, каза ми, било на 20 км от пазара в Паксон. „При пътуването изгарям 4 л нефта, но си струва.“ Като отиваше там много по-бързо и по-често, той можеше да продаде кафето, плодовете и зеленчуците, които отглеждаше, на най-добра цена. Този ден Лан купуваше пластмасов покрив за новата си къща. Всичките му шест деца ходеха или тепърва щяха да тръгват на училище, каза ми гордо той. До селото му вече стигал нов път. „Очакваме и електричество до две години“ – каза той, като се разбърза да наговари покрива, преди да е заваляло.

На сбогуване го попитах какво е следващото нещо, което иска да се случи. „Имаме нужда земята ни да се изчисти от бомбите – каза той. – Ако не бяха те, щях да мога да увелича

САЩ харчеха 13,3 млн. долара на ден за въздушната война над Лаос. През 2014 г. похарчиха 12 млн. за разчистване на неексплодиралите боеприпаси.

пластмасови и хранителни отпадъци, но съдържаш всичко, което би ви се приискало да продавате или купувате. Най-много ме очарова железният бивол.

Представете си, че сте предприемчив лаоски селянин и ви се иска да имате всичко, което виждате по телевизията, но можете да си позволите само едно нещо. Железният бивол е точно за вас. За разлика от обикновения воден бивол, железният може да изпомпва вода, да тегли рало и да осветява къщата ви. Той практически е многофункционален, преносим двигател с вътрешно горене, който можете да използвате, за да захранвате почти всичко. Свържете го с помпата си и можете да отглеждате реколта през сухия сезон. Свържете го с плуга си и можете да увеличите четири пъти земята, която обработвате.

Свържете железния бивол с каруцата си и двудневният път пеша до и от най-близкия голям пазар се превръща в сутрешно пътуване. Така се запознах с Лан Кеопаня. Той тъкмо палеше с манивела самоделния си пикап, когато

продукцията си.“ По време на бомбардировките планинските малцинства пострадали жестоко. Бомбите не правели разлика между комунисти и антикомунисти, нито пък между войници и деца. С усиляването на бомбардировките жените използвали уменията си в бродирането и съшиването на парчета плат, за да изобразят катастрофата. С изобразените от тях кървящи деца, горящи посеви и ужасени животни техните произведения на изкуството с размерите на цяла стена са лаоските еквиваленти на „Герника“ на Пикасо.

Кеай Ча, която ми каза, че е на 58, беше живяла повече от 17 години в Бан На Он – селище на хмонгски бежанци близо до Луанпабан. Тя разви един от шедьоврите си от мирно време, за да ми го покаже. Изобразяваше рая, където течаха пенливи води, процъфтяваха пишци растения и екзотични животни лудуваха под благосклонното слънце в различни цветни оттенъци. В ръцете ѝ парче памучен плат на точки се превръщаше в жираф. Синьо парцалче – в лещ се поток. Когато

Реални цветове

Хамелеоните общуват чрез промяна на цвета си, ловуват с език, бърз като светкавица, и живеят в едни от най-заstraшените ареали на Земята

„Под лъч хамелеонът се променя“ – писал Пърси Биш Шели. Поетът се оказал прав в научно отношение: светлоотразителни кристали в кожните клетки дават на тези леопардови хамелеони разноцветната им окраска.

Мъжки леопардови
хамелеони си съперни-
чат, показвайки
застрашителна
окраска. Ако някой от
тях не отстъпи,
сблъсъкът може да
прерасне в съскане,
блъскане и хапане.

Текст: Патриша Едмъндс
Снимки: Кристиян Зиглер

Предвид сериозната си колекция от странни анатомични черти, хамелеонът има твърде малко съперници. Език, много по-дълъг от тялото му, изстрелващ се навън, за да лови насекоми за част от секундата. Телескопични очи, които се въртят независимо едно от друго в куполовидни кулички. Крака с пръсти, сраснали се в подобие на ръкавици с един пръст. Рога, стърчащи от надочните дъги и муцуната им. Възлести орнаменти по носа им. Кожна гънка около врата, подобна на бухналите дантелени яки на елизабетинската аристокрация.

Измежду всичките си телесни странности хамелеонът е известен с една, която е отбелязана още по времето на Аристотел: кожата, която мени цвета си. Популярен мит е, че хамелеоните приемат цвета на това, което докосват. Въпреки че някои цветове промени наистина им помагат да се слоят със средата, промяната в цвета на кожата им е всъщност физиологична реакция, която служи предимно за комуникация. Влечугото използва езика на цветовете, за да изразява отношението си към неща, които го засягат – ухажване, съперничество, стрес от околната среда.

Поне така се смята в момента. „Въпреки че хамелеоните привличат вниманието от векове, те все още са обвити в тайнственост – казва Кристофър Андерсън от университета „Браун“ и експерт по хамелеоните. – Все още

се опитваме да схванем как реално работят техните механизми“ – от експлозивното изстрелване на езика до физиката на променящите се цветове на кожата.

Учените наскоро направиха важни открития за физиологията на хамелеоните, наблюдавайки влечуги в плен. Междувременно бъдещето им в дивата природа далеч не е сигурно. Когато Международният съюз за защита на природата (IUCN) издаде нова оценка за хамелеоните за Червената книга миналия ноември, поне половината видове бяха определени като застрашени или почти застрашени. Андерсън е член на Експертната група по хамелеоните към IUCN, заедно с биоложката Кристъл Толи, която е субсидирана от *National Geographic* и експедициите ѝ в Южна Африка са документирали нови видове хамелеони и изчезващи местообитания.

На африкаанс, казва Толи, хамелеоните имат две популярни наименования. Едното е *verkleurmannetjies* – „цветни малки хора“. Другото, *trapsuutjies*, се превежда като „пристъпващи внимателно“.

ОКОЛО 40% ОТ НАД 200-ТЕ ПОЗНАТИ ВИДА ХАМЕЛЕОНИ ОБИТАВАТ О-В МАДАГАСКАР. Повечето от останалите живеят на африканския континент. Над 20% от познатите видове са идентифицирани едва през последните 15 години.

Андерсън изучава храненето на хамелеоните в тънки детайли. Използвайки камера,

Цветен код

Хамелеоните могат бързо да променят външността си в отговор на температурата, средата и настроението си. Наскоро учените идентифицираха ключов фактор в способността им да правят това. Гущерите могат да регулират разстоянието между нанокристалите в кожата си, които отразяват светлината, създавайки спектър от цветове.

Леопардов хамелеон
Furcifer pardalis

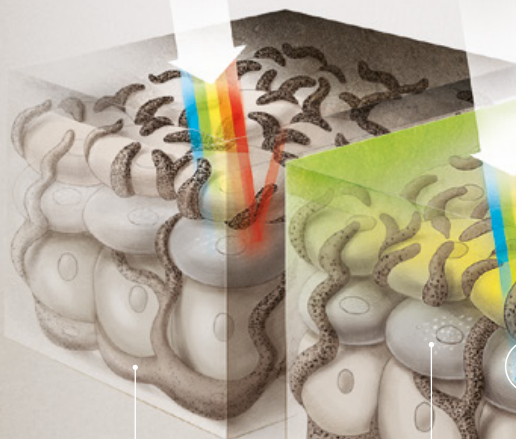
Промяната в цвета отнема от 30 сек до 2 мин.

Пог кожата му

ПОДЧИНИТЕЛЕН

Хамелеоните стават по-тъмни, когато искат да покажат, че не са заплаха – като например след загуба в битка – като отделят меланин (тъмен пигмент) в горните слоеве на кожата си.

СВЕТЛИНА

Меланофори

Меланинът в тези клетки се придвижва нагоре, когато хамелеонът се подчинява, и надолу – когато е възбуден.

Иридофори

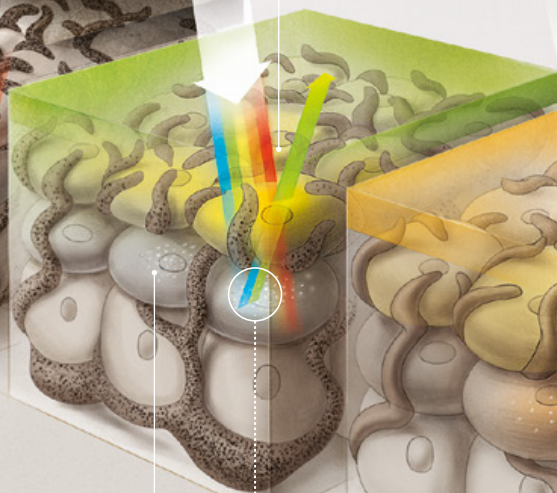
Тези клетки съдържат нанокристалите.

НЕУТРАЛЕН

Когато са спокойни, обикновено са зелени или кафяви, в съответствие със средата си. Сините и зелените дължини на вълната се отразяват от разположените нагъсто кристали, а червените и жълтите преминават през тях.

Ксантофори

Тези клетки съдържат жълт пигмент.

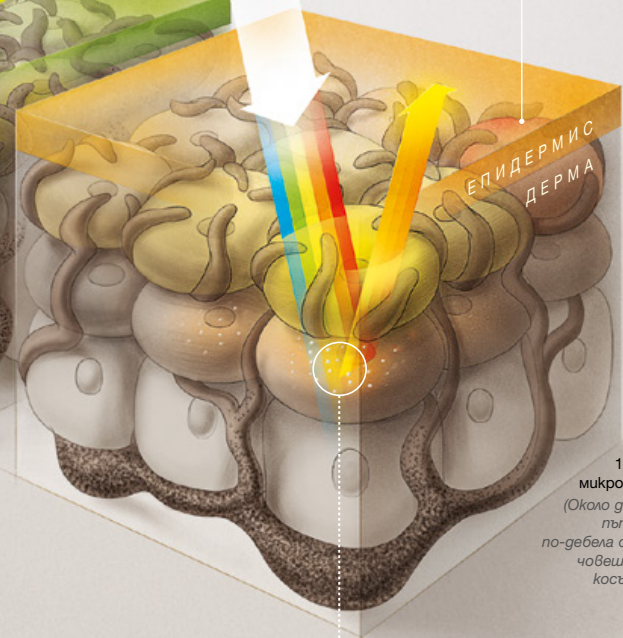

ВЪЗБУДЕН

Ярките цветове могат да означават агресия или желание за чифтосване. Кристалите се отдалечават един от друг, отразявайки жълтите, оранжеви и червени дължини на светлинната вълна.

Еритрофори

Клетките с червен пигмент обикновено са в областите от кожата, които образуват ивици.

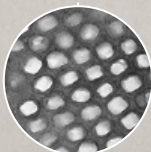

ЕПИДЕРМИС
ДЕРМА

150 микрона
(Около два пъти по-дебела от човешки косъм)

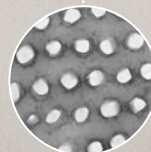
Силата на кристалите

Прозрачните нанокристали, съставени от ДНК нуклеотида гуанин, образуват решетка. Тяжната гъстота, разстоянието помежду им и отразителният им индекс определят кой цвят ще се получи.

КРИСТАЛИТЕ НА ХАМЕЛЕОН В ПОКОЙ ОБРАЗУВАТ ГЪСТА РЕШЕТКА.

500 нанометра

КОГАТО ХАМЕЛЕОНЪТ Е ВЪЗБУДЕН, КРИСТАЛИТЕ СЕ РАЗДАЛЕЧАВАТ.

Мадагаскар е дом на над 40% от всички видове хамелеони. По часовника от горе вдясно: хамелеон на О'Шонъси спи, вкопчен в клонка. Носови израстъци, които помагат на индивидите от сходни видове да се различават помежду си или да се използват като оръжия в турнирите, украсяват муцуните на вида дългонос хамелеон, Уилсов хамелеон и Парсънов хамелеон, един от най-едриите видове.

Тайните на пещерата

В своя разцвет градът на пирамидите Теотихуакан бил най-големият в древна Мезоамерика. Археолозите отдавна предполагат, че упадъкът му около 550 г. сл.Хр. се дължал на климатични промени. Нови данни предоставиха връзка между колебанията във валежите в района и възхода (и падението) на Теотихуакан.

„Хората сами се тласнали към гибел, но защо се стигнало дотам?“ – това се питал палеоклиматологът Матю Локнийт, когато измъкнал 2400-годишен сталагмит от пещера в Юго-западно Мексико. Като го разчупил и изследвал пластове му, той открил едно от липсващите звена в пъзела: подробен регистър на валежите. Сталагмитът бил създаден от богати на минерали води и пластове му са съхранили химични вариации, характерни за влажни и сухи години.

В случая с Теотихуакан животворна за посевите и подхранвана от извори напоителна система може би се оказала губелна, когато дебитът на изворите намалял. Продължително засушаване непосредствено след демографски ръст при по-влажни условия вероятно е довело до политически размирици, социално недоволство и нашествия отвън. Дали били виновни топлите и сухи цикли на Ел Ниньо? Сталагмитът разкрива, че този сух период съвпада с данните ни за метеорологичния феномен. „Със сигурност подсказва – казва Локнийт, – че климатичното засушаване се случило по същото време като упадък на града.“ –*Корена ди Рома*

В пещера в природния парк „Хукслауака“ Матю Локнийт открил сталагмит, който му позволил да реконструира климата в района през последните 2400 години.

Благодарение на вашата подкрепа Националното географско дружество може да спонсорира този и други изследователски проекти.

СНИМКА: КИЙТ КРИСТЕНСЪН